

آزادی و بند در زبان و مقالات دیگر

هرمز میلانیان

گردآورنده:
احمد خندان

انتشارات هرمس

انتشارات هرمس

تهران، خیابان ولی عصر، بالاتر از میدان ونک، کنار برج نگار، شماره ۲۴۹۳، تلفن: ۸۸۷۹۵۶۷۴
مجموعه زبان و ادبیات

آزادی و بند در زبان و مقالات دیگر

هرمز میلانیان

گردآورنده: احمد خندان

طرح جلد: واحد گرافیک هرمس

چاپ اول: ۱۳۹۶

تیراژ: ۷۰۰ نسخه

چاپ: رسام

همه حقوق محفوظ است.

سرشناسه: خندان، احمد، ۱۳۴۷ -

عنوان و نام پدیدآور: آزادی و بند در زبان و مقالات دیگر / هرمز میلانیان؛ گردآورنده:

احمد خندان.

مشخصات نشر: تهران: هرمس، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: هشت + ۳۰۷ + ۱۵ ص.

فروست: زبان و ادبیات؛ ۷۳.

شابک: 978 - 964 - 363 - 991 - 4

وضعیت فهرست‌نویسی: قیفا

موضوع: میلانیان، هرمز، ۱۳۹۳-۱۳۱۶

موضوع: زبان‌شناسی — ایران — مقاله‌ها و خطابه‌ها

Linguistics -- Iran -- Adresses, essays, lectures

موضوع: فارسی

Persian language

موضوع: زبان معیار

Standard language

رده‌بندی کنگره: P ۱۲۱ / خ ۸۶۴ ۱۳۹۵

رده‌بندی دیویی: ۴۱۰ / ۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۴۴۲۵۱۷۳

فهرست

پیش‌گفتار	هفت
به جای مقدمه: از زبان ماژنیان	۱

بخش اول زبان‌شناسی و زبان فارسی

تاریخچه آموزش زبان‌شناسی در ایران	۹
خنثی شدن تقابل‌های دستوری در گروه اسمی زبان فارسی	۲۹
زبان‌شناسی و تعریف زبان	۳۹
چند نکته درباره وابسته‌های ملکی زبان فارسی	۵۷
کلمه و مرزهای آن در زبان و خط فارسی	۶۱
کاربرد زبان فارسی در آموزش علوم و فنون	۷۷
چند نکته درباره واژه‌های زبان فارسی در گذشته و حال	۸۷
در جستجوی زبان معیار	۹۹
گسترش و تقویت فرهنگی زبان فارسی	۱۰۹
۱. تحلیل از نقش تاریخی زبان فارسی تاکنون	۱۱۳
۲. دورنمای آینده در برآوردن نیازهای ارتباطی	۱۱۹
۳. پیوست‌ها	۱۳۸
پیوست یک: برخورد فارسی و زبان‌های بیگانه	۱۳۸
پیوست دو: فرهنگستان زبان فارسی	۱۴۳

۱۴۶	پیوست سه: فارسی در کشورهای دیگر
۱۵۱	دستگاه عدد در زبان فارسی
۱۶۵	واژه‌های محتوی در برابر «محتوا»
۱۶۹	کهنه و نو در زبان‌شناسی
۱۹۱	کوتاه‌ترین جمله و ساختمان آن در زبان فارسی
۲۰۳	درس‌های غلط در زبان از دیدگاه زبان‌شناسی
۲۲۷	آندای، بعد در زبان
۲۳۳	تلفظ طبیعی در ادب

بخش دوم هنر و ادبیات

۲۴۵	دیداری از سومین جشن شعر شیراز
۲۷۱	کزین برتر اندیشه برنگذرد
۲۷۷	بینش فلسفی و اخلاقی فردوسی
۲۹۷	مقدمه‌ای بر رباعیات خیام

Les monèmes et les procédés de passage en persan: de la catégorie verbale
à la catégorie nominale et vice versa

پیش‌گفتار

آزادان و بن‌در زبان و مقالات دیگر مشتمل است بر مقاله‌ها، نوشته‌ها، گفت‌وگوها، و نقد و ترجمه‌ای از زنده‌یاد دکتر هرمز میلانیان (۱۳۱۶، تهران — ۲۰ آبان ۱۳۹۳، پاریس)، زبان‌شناس برجسته که از ۱۳۴۸ تا ۱۳۸۴ در نشریات و کتاب‌ها و مجموعه‌های مختلف منتشر شده است.

دکتر میلانیان در «زبان میلانیان» و «تاریخچه آموزش زبان‌شناسی در ایران»، درباره زندگی، آثار خود به تفصیل شرح داده است. چنان‌که از فهرست مندرجات کتاب برمی‌آید زمینه کاری و علاقه شادروان میلانیان بیش‌تر زبان‌شناسی و زبان فارسی و ادبیات بوده است.

گفتارهای این کتاب در دو بخش به شرح زیر تدوین شده است:

بخش اول: زبان‌شناسی و زبان فارسی

این بخش شامل شانزده گفتار است که یازده مقاله، دو گفت‌وگو، یک سخنرانی، یک جستار و یک نقد کتاب را دربرمی‌گیرد. مطالب این بخش به استثنای گفت‌وگوی اول، به ترتیب تاریخ انتشار آمده‌اند.

بخش دوم: هنر و ادبیات

در این بخش، یک گزارش، یک گفت‌وگو، یک سخنرانی و یک ترجمه آورده شده است. علاوه بر این، از شادروان میلانیان دو مقاله با عنوان‌های «تکواژها و روندهای گذر در زبان فارسی: از مقوله فعل به مقوله اسم و بالعکس» و «آیا می‌توان گفت زبانی از زبان دیگر مشکل‌تر است؟» به زبان فرانسه منتشر شده

است که، به رغم پیگیری‌های بسیار، تنها موفق به یافتن مقاله اول و درج متن اصلی آن در پایان این مجموعه شده‌ایم.

احمد خندان

تهران، خرداد ۱۳۹۵

www.ketab.ir

به جای مقدمه: از زبان میلانیان*

من، هرمز میلانیان، به سال ۱۳۱۶ شمسی در تهران متولد شده‌ام. ازدواج کرده‌ام و سه دختر و دو نوه دارم. پدرم ناخدا حسن میلانیان فرمانده ناو «پلنگ» بود که رحله متفقین به ایران (روس‌ها از شمال و انگلیسی‌ها از جنوب) هنگام دفاع از آبادان زخمی و پس از انتقال یافتن به تهران، در ۳۸ سالگی، به درجه شهادت نائل شد. پدرم، بانو درخشنده شیمی (که خوشبختانه هنوز در قید حیات است) سه سوله بزرگ کردن و تربیت من و برادر کوچک‌ترم هومان را بر عهده گرفت. تحصیلات ابتدایی و متوسطه من در تهران انجام گرفت (دبیرستان‌های «شرف» و «دانش‌آموختن»). علاقه من به ادبیات و به‌ویژه ادبیات فارسی باعث شد که پس از دریافت دیپلم متوسطه در رشته ادبی و موفقیت در امتحان ورودی دانشکده ادبیات دانشگاه تهران به سال ۱۳۳۴، در رشته ادبیات فارسی به ادامه تحصیل بپردازم و از محضر استادانی چون استاد فروزانفر، استاد همایی، استاد مدرس رضوی، دکتر معین، دکتر خانلری، دکتر مقدم، دکتر صفا، دکتر کیا، خطیبی و بانو نفیسی بهره‌ور شوم. در سال ۱۳۳۷، پس از اخذ درجه لیسانس در رشته ادبیات فارسی، مدت یک سال با عنوان دبیر ادبیات فارسی، در دبیرستان‌های حرفه‌ای تهران به تدریس پرداختم. از همان سال‌های دبیرستان، علاقه من به زبان فارسی و آموختن زبان‌های بیگانه را تصمیم کرده بود که در صورت امکان به تحصیل در رشته «زبان‌شناسی» بپردازم گو اینکه هنوز تصویر چندان روشنی از این دانش کمابیش نوین در ذهن نداشتم. خوشبختانه در شهریورماه ۱۳۳۹ (۱۹۶۰) شرایط ادامه تحصیل در این رشته برای من فراهم شد و من به پاریس رفتم و در دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه پاریس (سربن) نام‌نویسی کردم و به عنوان نخستین دانشجوی ایرانی آندره مارتینه، زبان‌شناس برجسته فرانسوی، با آموزش و دیدمان وی در زمینه زبان‌شناسی ساختگرا و به‌ویژه نقشگرا آشنایی نزدیک پیدا کردم. دوران تحصیلات عالی من در پاریس پنج سال به طول انجامید و من در این مدت به اخذ دو «گواهینامه عالی» در «زبان‌شناسی عمومی» و «آواشناسی» و درجه دکتری در «زبان‌شناسی عمومی» (با قید «بسیار مفتخر») نائل شدم. پس از مراجعت به ایران در فروردین ماه ۱۳۴۴، در «بنیاد فرهنگ ایران» مسئولیت پژوهش در زمینه تاریخ زبان فارسی را، زیر نظر دکتر پرویز خانلری، بر عهده گرفتم و با همکاری پژوهشگران دیگری که به من پیوستند، به بررسی تحول صرف فعل در زبان فارسی پرداختم که نتیجه آن فراهم آوردن نمودارها و جدول‌های دقیقی در این زمینه بود. در نیمه دوم سال تحصیلی ۴۶-۱۳۴۵، پس از موفقیت در امتحان استادیای به عنوان استادیار زبان‌شناسی در گروه «زبان‌شناسی همگانی و زبان‌های باستانی» دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، که استاد گرامی ما مرحوم دکتر محمد مقدم بنیادگذار آن بود، به استخدام رسمی این دانشگاه درآمدم. بدین‌سان کار من در «بنیاد فرهنگ ایران» نیز پایان گرفت. در شهریور ماه ۱۳۴۶، عنوان استادیار مهمان، برای یک سال تحصیلی، به دانشگاه ایلینوی در شهر اورانا، برای تدریس زبان فارسی رفتم (چون در آن زمان همکاری نزدیکی میان این دانشگاه و دانشگاه تهران وجود داشت). پس از مراجعت به ایران در سال ۱۳۵۰، به تدریس و به دیگر به تدریس خود در دانشگاه تهران ادامه دادم و چند سال بعد به ریاست «تشیاری ارتقاء یافتن» در طول سال‌های ۵۰ شمسی با «فرهنگستان زبان ایران» نیز همکاری نزدیک داشتم و در یکی دو کمیسیون واژه‌گزینی آن شرکت می‌کردم. همچنین سرپرستی پژوهش‌هایی را در زمینه دستور، تلفظ و املا فارسی، براساس آزمون‌هایی میان پاسخگویان فارسی‌زبان برخوردار از تحصیلات لااقل دبیرستانی، بر عهده داشتم (هدف از پژوهش‌ها، به‌ویژه در زمینه تلفظ و املا دستیابی به ساختار و قواعد واقعی و طبیعی و نیز امکانات و محدودیت‌های این دو زمینه بود و نه تحمیل دستورالعمل‌های تصنعی و

به اصطلاح «فاضلانه»). در طی همین سال‌ها در چندین کنگره و همایش تحقیقات ایرانی و نیز زبان‌شناسی عمومی در ایران و خارج شرکت کردم که بعضی از سخنرانی‌هایم بعداً به صورت مقالاتی به چاپ رسیده‌اند (نگاه کنید به «پی‌نوشت»). یک سال و نیم پیش از پیروزی انقلاب از سوی همکارانم به عنوان مدیر گروه زبان‌شناسی و زبان‌های باستانی دانشگاه تهران انتخاب شدم. شش ماه پس از انقلاب برای استفاده از «فرصت مطالعاتی»، که پرونده دانشگاهی آن از مدت‌ها پیش آماده شده بود، عازم فرانسه شدم و کمی بعد از سوی دانشگاه «سربین جدید (پاریس ۳)» دعوت شدم که به عنوان «استاد مهمان» به تدریس زبان، ادبیات و زبان‌شناسی فارسی در آن دانشگاه بپردازم. این دوره از فعالیت دانشگاهی من که قرار بود دو سال طول بکشد، مدت شش سال (از ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۸) ادامه یافت و از سال دوم سرپرستی بخش فارسی این دانشگاه را نیز بر عهده گرفتم. تجربه این دوره از فعالیت دانشگاهی‌ام، دریافت و شناخت عمیق‌تری از مسائل علمی و نظری امر ترجمه ادبی بود که تدریس ادبیات کهن و معاصر فارسی در کشور بیگانه الزاماً مطرح می‌ساخت. پس از پایان دوره «استادی مهمان» (اکتبر ۱۳۹۸) برای گذران زندگی و تأمین مخارج خانواده به کارهای دیگری پرداختم که ارتباطی به فعالیت دانشگاهی نداشت و سرانجام در شهریور ۱۳۷۸ (۱۳۹۹)، چون فرزندانم دیگر تحصیلات خود را به پایان رسانده و مشغول کار شده و تسخیل خانواده داده بودند، پس از ۱۷ سال دوری از میهن، به ایران بازگشتم و از آن زمان تا کنون به کار تألیف و ترجمه و تحقیق در زمینه زبان‌شناسی عمومی و فارسی مشغول هستم و در این زمینه با «مؤسسه فرهنگی شهید رواقی»، انتشارات «هرمس» و انتشارات «فرهنگ معاصر» افتخار همکاری دارم. در آنچه که به نوشته‌ها و مقالات من در زمینه زبان‌شناسی مربوط می‌شود (نگاه کنید به پی‌نوشت)، باید بگویم از همان نخستین مقاله (۱۳۴۸) هدف اصلی من اعمال معیارهایی از زبان‌شناسی نوین بر زبان فارسی بوده است که به کارایی و سود آنها در پیشبرد آگاهی ما از نظام زبان فارسی (و نیز خط فارسی) اعتقاد داشته‌ام. نیز از همان ابتدا کوشیده‌ام که برای اصطلاحات زبان‌شناسی نوین معادل‌های فارسی مناسبی را پیشنهاد

کنم که بسیاری از آنها اینک پذیرفته شده‌اند. توجه به کاربرد فرهنگی و اجتماعی زبان فارسی و تقویت و گسترش آن و کم کردن فاصله میان زبان گفتار و نوشتار و مخالفت با دستورالعمل‌های «من‌درآوردی» و تصنعی در زمینه تلفظ و املا، که گاه به «مُد» روز تبدیل می‌شود و حتی گریبان بعضی از دوستان زبان‌شناس را نیز می‌گیرد و به جای تثبیت به تشتت بیش‌تر می‌انجامد، یکی از هدف‌های فعالیت علمی من بوده و هست. ساختار زبان و خط فی‌نفسه تا آن اندازه دشوار هست که ما را از تحمیل «تابو»های جدید (و بی‌فایده) بر نفس جان (و ریه) این مرز و بوم بازدارد.